

УДК 349.3

О.С. Белевцов,
викладач кафедри правових дисциплін навчально-наукового
Інституту роботи з персоналом
Національна Академія Національної гвардії України
<https://orcid.org/0009-0001-7878-7275>

ПРАВО НА ЗАБОРОНУ ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОЮ, ЯК СКЛADOVA СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Анотація. Метою статті є характеристика права на заборону використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою як складової соціального захисту військовослужбовців. У статті здійснено науково-правовий аналіз однієї з ключових норм законодавства у сфері соціального захисту військовослужбовців, що закріплює заборону їх використання для виконання завдань, не пов'язаних із проходженням військової служби. Автор відмічає, що в науковій літературі традиційно акцент робиться переважно на матеріальних складових соціального захисту, таких як грошове, медичне забезпечення, житлові гарантії та пенсійні виплати, тоді як заборона використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою залишається недостатньо дослідженою.

Обґрунтовано, що розміщення відповідної норми серед основних прав військовослужбовців свідчить про її фундаментальний характер і дозволяє розглядати її як самостійне суб'єктивне право у системі соціального захисту. Доведено, що ця норма виконує важливу гарантійну функцію, спрямовану на обмеження дискреційних повноважень військового керівництва та запобігання зловживанням у відносинах підпорядкованості.

Окрему увагу приділено аналізу винятків із загальної заборони, які допускають залучення військовослужбовців до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій виключно за рішенням парламенту, що забезпечує демократичну легітимацію таких рішень і запобігає довільному розширенню функцій військової служби. Підкреслено, що зазначена норма узгоджується із загальними принципами права на працю та заборони примусової праці, водночас враховуючи специфіку військової служби.

Зроблено висновок, що заборона використання військовослужбовців поза межами їх професійної діяльності є важливим елементом їх правового статусу та невід'ємною складовою сучасної системи соціального захисту, ефективність якої залежить як від належного нормативного регулювання, так і від практики його реалізації.

Ключові слова: соціальний захист, соціальний захист військовослужбовців, система соціального захисту, ЗСУ, військовослужбовці, військова служба, воєнний стан, держава, гарантії, матеріальне забезпечення, пенсійне забезпечення, права військовослужбовців.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України назавжди змінила буття українського народу. Колись мирне життя перетворилось на жахливі воєнні будні, що змінюють один одного, супроводжуючи втратами, які назавжди закарбувались у культурну пам'ять нашого народу, для якої архетипично властива категорія дому [1]. Більшість українських сімей втратила свій дім не тільки в сенсі руйнування домівки, простору, де вони раніше жили, а в сенсі втрати своєї звичної буденності – тієї категорії, що і означала життя людини як соціального суб'єкта.

На захист кордонів нашої держави, кожного українця стали військово-службовці. І зрозуміло, що воєнні дії, що ведуться з 2022 р., суттєво підвищили потребу нашої держави у військовослужбовцях, які, виконуючи своє фахове призначення, стали основною силою, що дала відсіч загарбникам, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність України.

Якщо до початку вторгнення у лавах Збройних Сил України було близько 261 тисяч осіб, з урахуванням цивільних [2], то на початок 2025 р. – «чисельність української армії становить 880 тисяч осіб» [3].

Враховуючу таку значущу роль військовослужбовців, питання їхнього належного соціального захисту набуло особливої ваги і потребує як належного правового регулювання, так і наукових досліджень, які б стали надійним фундаментом для формування відповідних правових норм, чим сприяли б створенню ефективного механізму охорони та захисту прав військовослужбовців. Зокрема мова йде про право військовослужбовця на виконання завдань, пов'язаних із військовою службою.

Аналіз останніх досліджень. Враховуючу повномасштабну збройну агресію проти України, питання соціального захисту військовослужбовців отримали потужну увагу від науковців. Тему пенсійного забезпечення даних суб'єктів розглядали такі науковці як О.О. Коваленко [4], Я.М. Радченко [5], Б.М. Стецьків [6]. В.С. Павленко, В.М. Циганок, О. Шкуропацький, О. Артющенко досліджували систему соціального захисту військовослужбовців [7–9].

Разом із тим, окремі права військовослужбовців, що входять до кола загальної системи їх прав не отримали такої ретельної уваги. Зокрема мова йде про право військовослужбовця на виконання завдань, пов'язаних з військовою службою. Тому означене і визначає мету статті.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є характеристика права на заборону використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, як складової соціального захисту військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що говорячи про права із системи соціального захисту військовослужбовців, науковці, і це є поширеною

думкою, ведуть мову про характеристику права на грошове, медичне забезпечення, на житло, на пенсійні виплати [7; 8]. Однак, варто наголосити, що в Законі Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей привертає увага ст. 8 за назвою «Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби», яка на першому місці містить наступний припис: «Використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, забороняється та тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Військовослужбовці можуть залучатися до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках лише за рішенням Верховної Ради України» [10, ч. 1 ст. 8].

Отже, зазначений закон починає характеристику основних прав військовослужбовців з припису, який встановлює заборону на використання військовослужбовців для завдань, які не є виконанням їхніх професійних обов'язків.

І хоча Закон не виписує дану норму через застосування терміну «право», її знаходження у статті з назвою «Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби» і надає всі підстави говорити про те, що зміст норми, що розглядається, веде мову саме про право військовослужбовця. А те, що ця норма міститься в Законі Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, дає підстави визначати це право як різновид прав в межах системи соціального захисту військовослужбовців.

Цілком логічним є те, що характеристику основних прав військовослужбовців законодавець розпочинає з чіткого обмеження предметності військової служби, яка є професійною діяльністю військовослужбовця. Її розміщення серед основних прав не є випадковим, адже йдеться не лише про заборону певних дій з боку командування чи інших суб'єктів владних повноважень, а про базу формування основних прав військовослужбовця, пов'язаних із їх професійною діяльністю, бо саме остання визначає те, що військовослужбовці мають мати внаслідок виконання цієї служби дані правові можливості.

Крім того, даний припис формулює і фундаментальну юридичну гарантію недопущення зловживання щодо військовослужбовця як підпорядкованої особи і залучення його до діяльності, не пов'язаної із несенням військової служби, що вказує на реалізацію охоронної функції Закону, спрямованої на збереження правової визначеності змісту військової служби та недопущення її підміни діяльністю, що не має безпосереднього відношення до оборони держави, її незалежності та територіальної цілісності і виконання професійних обов'язків військовослужбовця.

Адже «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби» [11, ч. 1 ст. 2]. Відтак норма ч. 1 ст. 8 Закону Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей виступає ключовою засадою правового статусу військовослужбовця і його соціального захисту, окреслюючи функціональне обмеження його діяльності виключно сферою військової служби.

Юридична природа заборони, що розглядається, полягає у встановленні меж дискреції військового керівництва, адже мова йде фактично про можливість вирішення керівництвом військовослужбовця питання щодо виконання ним завдань на власний розсуд, але в порядку та межах, встановлених законодавством. В умовах ієрархічної підпорядкованості та дисципліни існує підвищений ризик використання особового складу поза межами нормативно визначених завдань.

Саме тому законодавець наголошує на неприпустимості виходу за межі професійної діяльності військовослужбовця, на виконання якої він призивався, чи на виконання якої укладав контракт, імперативно закріплюючи недопустимість використання поза межами військової служби, підкріплюючи заборону загрозою притягнення до юридичної відповідальності. Власне, таким чином, формується своєрідний баланс між обов'язком військовослужбовця виконувати накази та його правом не бути залученим до діяльності, що виходить за межі військової служби.

Водночас ч. 1 ст. 8 Закону Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей формулює винятки з загального правила щодо заборони залучення до видів діяльності, що не є військовою службою. Ці винятки мають чітко окреслений і обмежений характер і пов'язані з так званими форс-мажорними ситуаціями. Мова йде, як можна побачити, про залучення військовослужбовців до ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках і тільки за рішенням Верховної Ради України.

Використання військовослужбовців поза військовою службою у цих випадках є зрозумілим і виправданим, адже мова йде про надзвичайні, екстрені випадки, коли не тільки військовослужбовці, а й інші категорії осіб, як-от працівники, залучаються для ліквідації цих негативних наслідків подій. Важ-

ливим і доцільним є те, що в цих умовах держава прагне уникнути довільного розширення функцій військовослужбовців, залишаючи за парламентом як представницьким органом народу право визначати межі притягнення військовослужбовців поза суто військовою службою.

З точки зору юридичної науки, концепції прав людини, дана норма також відображає принцип цільового призначення професійної діяльності і реалізації права на працю, яке визначається через свободу праці з акцентом на забороні примусової праці і виключеннями з визначення останньої військової служби [12, ст. 43]. Порухення цього принципу не лише дискредитує саму ідею військової служби, але й створює передумови для порушення прав людини, зокрема через примус до виконання невластивих обов'язків за професійною діяльністю.

Отже, зазначене положення закону слід розглядати як одну з базових гарантій правового захисту військовослужбовців, що визначає фундамент для побудови соціального захисту військовослужбовців, забезпечує їхню професійну ідентичність, запобігає зловживанням владою та водночас визначає чіткі, демократично легітимовані межі можливого залучення до виконання завдань поза сферою оборони України, її незалежності та територіальної цілісності.

Відтак, зміст норми, що розглядається, цілком охоплюється визначенням соціального захисту. Адже Закон визначає, що «соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом» [11, ст. 1]. Тобто це не тільки виплати матеріального забезпечення, це по суті увесь комплекс прав військовослужбовців, який держава має устаткувати таким чином, щоб військовослужбовець розумів, що він важливий для держави і суспільства, що він особистість, яка має широкі правові можливості і шляхи їх реалізації.

Не дивлячись на те, що закон містить заборону на використання військовослужбовців поза військовою службою, такі випадки, на жаль, трапляються. І вони вчиняються як керівним складом, так і самими військовослужбовцями. Як от командир 43-ї ОАБ Ярослав Лисенко, якого викрили правоохоронці, бо він «замість служби залучав підлеглих до ремонтних робіт у своїй квартирі та

житлі родичів», внаслідок чого йому повідомлено про підозру за ч. 2 ст. 364 ККУ – зловживання владою або службовим становищем; ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 409 ККУ – організація та вчинення за попередньою змовою групою осіб ухилення від військової служби [13].

Чи Вікторія Кузнєцова, яка проходила військову службу у 15 Бригаді транспортної авіації і стала учасницею телевізійного проєкту «Майстер Шеф». «В період проведення зйомок, з травня по серпень 2025 року, вона офіційно перебувала на лікуванні у військовому шпиталі міста Дніпра. Весь цей період офіцерка, як і належить, продовжувала отримувати грошове забезпечення.

Після виходу першого промовідео телевізійного проєкту командування військової частини ініціювало службове розслідування, з матеріалів якого випливає, що військовослужбовиця дійсно під час лікування у шпиталі міста Дніпра, брала активну участь у зйомках в телешоу у місті Києві, не повідомивши про це встановленим порядком військове керівництво. Всі матеріали службового розслідування направлені до територіального підрозділу ДБР» [14].

Очевидно, що і самі військовослужбовці, і їх керівники мають усвідомлювати важливість і цінність військової служби, дотримуватись приписів законодавства. Держава, закріпивши на нормативному рівні заборону використання військовослужбовців поза межами їх службового призначення, сформувала важливу правову гарантію захисту їхнього статусу, засаду їх соціального захисту.

Водночас ефективність цієї норми залежить не лише від її формального існування, а й від поведінки самих військовослужбовців. Вони, у свою чергу, мають усвідомлювати зміст і значення наданих їм прав, дотримуватись принципів законності та військової дисципліни, не допускати зловживань своїм статусом. Саме поєднання належного нормативного регулювання та відповідальної правосвідомості військовослужбовців забезпечує реальну ефективність цього права, дієвість цієї гарантії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Соціальний захист військовослужбовців не обмежується традиційним переліком матеріальних гарантій, а включає також право на заборону використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою.

Дане право є базовою конструкцією правового статусу військовослужбовців, оскільки саме воно визначає межі професійної діяльності та слугує відправною точкою для формування інших прав і гарантій у системі соціального захисту військовослужбовців.

Юридичне закріплення відповідної заборони забезпечує баланс між владними повноваженнями командування та правами підпорядкованих осіб, мінімізуючи ризики зловживань і водночас підтримуючи принцип правової визначеності у сфері військової служби.

Реальна ефективність цієї правової гарантії залежить не лише від її нормативного змісту, а й від практики її дотримання, що вимагає високого рівня правосвідомості як з боку військового керівництва, так і самих військовослужбовців, а також належного механізму притягнення до відповідальності у випадках її порушення.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі пов'язані з поглибленим аналізом практики застосування норми про заборону використання військовослужбовців поза межами їх службового призначення, зокрема в умовах воєнного стану.

Конфлікт інтересів. Автор декларує, що немає конфлікту інтересів стосовно даного дослідження – фінансового, особистого, авторського чи іншого, який міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в цій статті.

Політика використання штучного інтелекту. Автор декларує, що під час створення даної роботи не використовував методи штучного інтелекту.

Література

1. Меліхов В. Дім як складова культурної пам'яті в сучасній хореографії під час війни за незалежність України. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2025. №51. С. 407-412. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.51.1077>.
2. Як змінювалась чисельність Збройних Сил України. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/14/infografika/bezpeka/yak-zminyuvalasyachyselnist-zbrojnyx-syl-ukrayiny>.
3. "Захищають усю територію". Зеленський назвав чисельність української армії. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zahishchayut-usyu-teritoriyu-zelenskiy-nazvav-1736948784.html>.
4. Коваленко О.О. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та осіб, прирівняних до них, як різновид соціального захисту. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х. 2024. Вип.39. С. 198–204. DOI <https://doi.org/10.34142/23121661.2024.39.24>.
5. Радченко Я.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців крізь призму застосування міжнародних актів. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2020. № 19. С. 110–113.
6. Стецьків М.Б. Законодавче регулювання пенсійного забезпечення звільнених з військової служби та осіб, прирівняних до них. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №2. С.270-273. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/61>.

7. Павленко В.С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. Юридичний науковий елек-тронний журнал. 2020. № 7. С. 131–133. URL: http://lsey.org.ua/7_2020/34.pdf.

8. Циганок В.М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №6. С. 377–381. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.64>.

9. Шкуропацький О.І., Артющенко О. Уніфікація законодавства соціального захисту військовослужбовців Збройних сил України та прирівняних до них осіб. Вісник Харківського національного університету В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2021. № 31. С. 61–65. DOI: 10.26565/2075-1834-2021-31-08.

10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20.12.1991. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

11. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25.03.1992. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

12. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

13. Командир 43-ї бригади замість служби відправляв бійців робити ремонт у житлі його родичів. Українська правда. 17.03.2026. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2026/03/17/8025979>.

14. Бригада транспортної авіації. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1C1tQjwoid/>

THE RIGHT TO PROHIBITION OF THE USE OF MILITARY SERVANTS FOR TASKS NOT RELATED TO MILITARY SERVICE AS A COMPONENT OF SOCIAL PROTECTION A MILITARY SERVANT

O. Belevtsov

Abstract. The purpose of the article is to characterize the right to prohibit the use of military personnel for tasks not related to military service. The article provides a scientific and legal analysis of one of the key provisions of the legislation on the field of social protection of military personnel, which prohibits their use for tasks unrelated to military service. The author notes that in the scientific literature, the emphasis is traditionally placed mainly on the material components of social protection, such as monetary, medical, housing guarantees, and pension payments, whereas the prohibition on the use of military personnel for tasks not related to military service remains insufficiently studied.

It is substantiated that the placement of the relevant norm among the basic rights of military personnel indicates its fundamental nature and allows us to consider it as an independent subjective right in the social protection system. It has been proven that this norm serves an important guarantee function, limiting the discretionary powers of military leadership and preventing abuse in subordination relations.

Special attention is paid to the analysis of exceptions to the general ban, which allow the involvement of military personnel in eliminating the consequences of emergencies exclusively by decision of the parliament, thereby ensuring the democratic legitimation of such decisions and preventing the arbitrary expansion of the functions of military service. It is emphasized that the specified norm is consistent with the general principles of the right to work and the prohibition of forced labor, while taking into account the specifics of military service.

The conclusion is made that the ban on the use of military personnel outside their professional activities is an important element of their legal status and an integral part of the modern social protection system, the effectiveness of which depends on both proper normative regulation and on the practice of its implementation.

Keywords: social protection, social protection of military personnel, social protection system, Armed Forces of Ukraine, military personnel, military service, martial law, state, guarantees, material security, pension security, rights of military personnel.

Стаття надійшла до редакції / Received: 16.02.2026

Прийнята до друку після рецензування / Revised and Accepted: 07.03.2026

Дата публікації статті / Published: 21.04.2026.